

Мутусханов Арбі Ахмедович,
магістрант Інституту права
імені князя Володимира Великого,
Міжрегіональна академія управління персоналом,
м. Київ

Костенко-Костейчук Ганна Анатоліївна,
доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Інституту права імені князя Володимира Великого,
Міжрегіональна академія управління персоналом,
м. Київ

УДК 341.321.14

Становлення європейських стандартів прав людини

Постановка проблеми. Права людини – складне, багатоаспектне явище, пов'язане з генезою правових норм, які формулюють ці права. Становлення та розвиток прав людини має тривалу історію й супроводжується боротьбою доктрин й традицій, характерних для тієї чи іншої країни. Вперше термін «свобода» з'явився у XXIV ст. до н.е., коли монарх Шумера встановив свободу для підданих шляхом застосування санкцій до збирачів податків та захисту від несправедливих дій людей, що мають владу. Саме на основі поєднання ідей природної та позитивістської концепцій прав людини й стало можливим закріплення фундаментальних прав у конституціях демократичних держав.

Процес суспільної діяльності людини значною мірою залежить від обсягу прав та свобод, які визначають її соціальні можливості, характер життєдіяльності, систему зв'язків людей у суспільстві. Проблема прав людини завжди була предметом політичної боротьби за володіння цими правами, розширення їх сфери та визначення становища людини у суспільстві.

Однією з найважливіших проблем сучасного суспільного розвитку є питання взаємовідносин держави й громадянина через формування ефективних національних та міжнародних механізмів захисту прав і свобод людини. Адже наявність чи відсутність основних прав і свобод людини та громадянина виступає найбільш яскравим показником ступеня розвитку громадянського суспільства, побудови правової держави. Забезпечення

прав і свобод людини визначає розвиток більшості країн на шляху політичної демократії, економічного прогресу та співробітництва, є одним з визначальних завдань процесу реформування українського суспільства, що набуває особливого значення у контексті європейської інтеграції України.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам з'ясування сутнісних ознак поняття прав людини, інституціалізованих у праві ЄС, вихідних засад феномену прав людини, а відтак, і – формулювання визначення загальнонотеретичного поняття прав людини присвячені окремі праці вітчизняних авторів: М. Вітрука, С. Горбунова, А. Гусева, І. Ковальова, А. Корнева, І. Котляра, П. Лазарева, О. Лукашової, І. Лукашука, С. Максимова, Л. Мамута, І. Панкевича, О. Петришина, І. Петрухіна, П. Рабіновича, а також зарубіжних учених: Р. Алстона, В. Бернса, Д. Донеллі, А. Мілна, М. Новицького, М. Петера, Д. Сейгала, Дж. Штайнера та ін.

Мета статті. Основною метою дослідження є вивчення та проведення аналізу історії становлення та розвитку європейських стандартів захисту прав людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу. Розвиток універсальних і регіональних стандартів прав людини відбувається в складних і суперечливих умовах, в яких держави, що формують та реалізують такі стандарти, розрізняються не лише своїми соціально-економічними системами, а й цивілізаційними особливостями, що ускладнюють

часом реалізацію універсальних стандартів у всіх сферах життя [1].

Міжнародні стандарти прав та свобод людини встановлюються міжнародним співтовариством в межах міжнародних організацій для їхнього забезпечення та захисту як на міжнародному рівні, так і в межах окремих держав. Як правило, міжнародні стандарти прав та свобод людини закріплюються в міжнародних угодах, конвенціях або пактах, які базуються на всесвітньому досвіді та втілюють сучасні потреби й тенденції соціального прогресу. Основними міжнародними конвенціями, які містять міжнародні стандарти прав та свобод людини, є такі: Загальна Декларація прав людини 1948 р., Пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Хартія економічних прав та обов'язків держав 1974 р., Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. [2], Європейська соціальна хартія 1961 р.

Міжнародні стандарти прав та свобод людини виконують певні функції, а саме: визначають перелік прав та свобод, які відносяться до категорії основних та обов'язкових для всіх держав-учасниць відповідних міжнародних угод або конвенцій; формулюють основні риси змісту прав та свобод, які повинні втілюватись у відповідних конституційних та інших нормативних положеннях окремих держав; встановлюють зобов'язання держав щодо визнання та забезпечення проголошених прав та свобод, а також встановлення на міжнародному рівні гарантій, необхідних для реалізації і захисту прав та свобод; фіксують умови щодо застосування прав та свобод людини, одночасно із законними обмеженнями цих прав та свобод.

Формування та нормативне закріплення міжнародних стандартів прав та свобод людини відбувалося поступово спочатку на рівні ООН, а потім на регіональному рівні — в межах регіональних міжнародних організацій.

Як зазначає А. Мілн, каталог прав людини, проголошений у Загальній декларації прав людини 1948 р., заснований на європейських цінностях, був проголошений як універсальний. Не менш 90-ти національних конституцій, прийнятих після 1948 року, містять перелік фундаментальних прав, які або відтворюють положення Декларації, або включені в них під її впливом. Він дійсно виражає цінності, без яких неможливий нормальний розвиток суспільства, заснований на принципах свободи, верховенства закону, прав людини. Ідея універсальності прав людини, сформульована у Загальній декларації прав людини 1948 р. та інших міжнародно-правових актах, приймалася як аксіома. Протягом кількох років вона не викликала сумнівів ні в їх прийнятності, ні в можливості негайної реалізації у всіх країнах сучасного світу [3, с. 32].

Положення про універсальність міжнародно-правових стандартів знайшло підтвердження у Віденській декларації і Програмі дій, прийнятій на Всесвітній конференції з прав людини (1993 р.).

Ще в Статуті ООН 1945 року було зазначено, що Організація Об'єднаних Націй сприяє всебічній повазі та дотриманню прав людини та основних свобод для всіх. Таким чином, Статут ООН покладає на держави зобов'язання не тільки поважати, але й дотримуватися прав та свобод людини.

С. Ісакович зазначає, що першим комплексним документом, який на міжнародному рівні закріпив основні права та свободи людини, стала Загальна Декларація прав людини 1948 року, яка хоча й має рекомендаційний характер, визначила основні стандарти для держав в гуманітарній сфері. Більшість демократичних держав імплементували основні положення Загальної Декларації прав людини до свого національного законодавства. В Декларації проголошено, що всі народи й всі держави повинні сприяти повазі та забезпеченню прав і свобод людини шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів [4, с. 22].

Основними стандартами прав і свобод людини, що закріплені в Загальній Декларації прав людини, є такі: всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах; кожна людина має право на життя, на свободу й на особисту недоторканність; ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; ніхто не повинен зазнавати тортур, жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження й покарання; кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності — всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист законом; кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом; ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання; кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно й з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом; кожна людина, яка обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлено в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду; ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом; ніхто не може зазнавати безпідставного

втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію; кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави; кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком; кожна людина має право на громадянство; чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю; кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими; кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій; кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників; кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні; кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення й на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях; кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття; кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю; кожна людина має право на відпочинок і дозвілля; кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини; кожна людина має право на освіту; кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами [5, с. 216].

Загальна Декларація прав людини закріплює також положення про те, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, і вказує, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Реалізація прав, проголошених у Загальній декларації прав людини та інших міжнародних актах, стала процесом вельми непростим, особливо для держав, які зазнали на собі тиск чужих культур у період колоніальної залежності.

Тим більше нелегким виявився він для цивілізацій з тисячолітньою історією, своєрідною культурою, своєрідним менталітетом. Спочатку важко було припустити, що узгодження різних правових культур, традицій, звичаїв виявиться справою настільки складною і тривалою. Цю проблему не можна було вирішити автоматично шляхом законодавчого закріплення і проголошення тих стандартів, які в Декларації незалежності США названо «самоочевидними істинами»: всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невідчужуваними правами, до числа яких належать життя, свобода і прагнення до щастя.

В.В. Кравченко вважає, що подальший розвиток стандартів прав та свобод на міжнародному рівні відбувся з прийняттям у 1966 році двох пактів, а саме: Пакту про громадянські та політичні права та Пакту про економічні, соціальні та культурні права. Ці обидва пакти характеризуються закріпленням зв'язку між правовим статусом особи та правом народів на самовизначення, в силу якого вони вільно встановлюють свій політичний статус та вільно забезпечують свій економічний, соціальний та культурний розвиток. У той же час вказані пакти мають певні розбіжності щодо механізмів реалізації проголошених прав, так, відповідно до Пакту про громадянські та політичні права кожна держава зобов'язується «поважати та забезпечувати права», закріплені в цьому пакті, а відповідно до Пакту про економічні, соціальні та культурні права кожна держава зобов'язується «прийняти у максимальних межах наявних ресурсів заходи для того, щоб поступово забезпечити повне здійснення прав», які містяться у відповідному пакті [6, с. 88].

Розбіжності у реалізації прав та свобод людини, що закріплені у Пакті про громадянські та політичні права та у Пакті про економічні, соціальні та культурні права пов'язані з тим, що забезпечення громадянських та політичних прав з боку держави не потребує значного фінансування, а що стосується забезпечення економічних, соціальних та культурних прав, то все залежить від фінансово-економічних, соціальних та культурних можливостей кожної окремої держави.

Таким чином, навіть при наявності бажання, держави з різним рівнем соціально-економічного та культурного розвитку не можуть на рівних забезпечити у повному обсязі найвищі стандарти у сфері економічних, соціальних та культурних прав людини.

Певним доповненням та подальшим розвитком основних положень Пакту про економічні, соціальні і культурні права є Хартія економічних прав та обов'язків держав 1974 року. Ця Хартія, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, закріплює основи міжнародних економічних відносин держав, а також економічні права та обов'язки держав. Досить важливим є положення,

закріплене у ст. 7 Хартії економічних прав та обов'язків держав, про те, що кожна держава несе основну відповідальність щодо сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку свого народу. Окрім того, згідно зі ст. 9 Хартії, на всі держави покладено обов'язок співробітничати в економічній, соціальній, культурній, науковій та технічній галузях з метою сприяння економічному та соціальному прогресу всіх країн світу.

Слід відзначити, що в міжнародному гуманітарному праві відкидається поділ прав та свобод за ступенем їх значущості для людини. Так, у Віденській декларації Всесвітньої конференції з прав людини 1993 року відзначається, що всі права людини є універсальними, неподільними, взаємопов'язаними та взаємозалежними. Тому міжнародне співтовариство повинно ставитися до прав людини глобально, на справедливій та рівній підставі, з однаковим підходом та увагою.

Ще до прийняття Пакту про громадянські та політичні права та Пакту про економічні, соціальні та культурні права комплексне закріплення міжнародних стандартів прав та свобод людини відбулося на регіональному рівні в межах Європейського континенту. Підтвердженням цього є такий документ, як Конвенція про захист прав людини та основних свобод, яку було прийнято у 1950 році Радою Європи [7, с. 22].

Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 року містить такі права й свободи, як: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий судовий розгляд, право на повагу до приватного й сімейного життя, свобода думки, совісті й віросповідання, свобода вираження поглядів, свобода зібрань та об'єднання, право на шлюб, право на ефективний засіб правового захисту, захист права власності, право на освіту, право на вільні вибори, свобода пересування, право на оскарження у кримінальних справах, право не бути притягненим до суду або покараним двічі, рівноправність кожного з подружжя. Окрім того, в Конвенції про захист прав людини та основних свобод міститься зобов'язання поважати права людини, заборона катування, заборона рабства та примусової праці, заборона дискримінації, заборона зловживання правами, обмеження щодо політичної діяльності іноземців, обмеження у застосуванні обмежень на права, заборона ув'язнення за борг, заборона вислання громадян, заборона колективного вислання іноземців, скасування смертної кари.

Досить важливим положенням Конвенції про захист прав людини та основних свобод є створення Європейського суду з прав людини. Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї, і які передаються йому на розгляд.

Специфікою Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод є те, що її власний текст органічно поєднується з текстами протоколів до неї, які були прийняті у різний час (на сьогодні їх одинадцять). Ці протоколи у своїй більшості є самостійними юридичними документами, які публікуються у вигляді доповнень та конвенцій, але їх положення розглядаються як додаткові статті Конвенції. За своїм змістом Конвенція та Протоколи до неї являють собою цілісний нормативний комплекс.

З метою розвитку прав та свобод у соціальній сфері, які були закріплені в Конвенції про захист прав людини та основних свобод, Рада Європи у 1961 році прийняла Європейську соціальну хартію, що була переглянута та доповнена у 1996 році [8, с. 20].

Особливістю Європейської соціальної хартії є те, що значна кількість її статей та пунктів має декларативний характер, до здійснення яких держави лише мають прагнути. Так, з тридцяти однієї статті II частини Хартії держави можуть обрати для себе у якості обов'язкових не менше шістнадцяти статей. Окрім того, держави можуть самі обрати лише шість з дев'яти статей II частини Хартії, які будуть для них обов'язковими (ст. 1 – право на працю, ст. 5 – право на створення організацій, ст. 6 – право на укладання колективних договорів, ст. 7 – право дітей та підлітків на захист, ст. 12 – право на соціальне забезпечення, ст. 13 – право на соціальну та медичну допомогу, ст. 16 – право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист, ст. 19 – право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу, ст. 20 – право на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі).

Таким чином, держави можуть на свій розсуд обрати для себе той перелік прав та свобод у соціальній сфері, який отримає правову та фінансову підтримку з боку відповідної країни. Це є досить гнучким підходом з огляду на різні фінансово-економічні, соціальні та політичні можливості окремих держав [9, с. 77].

Окрім таких комплексних документів, як Загальна Декларація прав людини, Пакт про громадянські та політичні права, Пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція про захист прав людини та основних свобод, на міжнародному рівні було прийнято значну кількість конвенцій, що присвячено окремим категоріям прав людини. В цих конвенціях особливу увагу приділено правам найменш захищених категорій населення, перш за все, правам жінки та дитини. Значну кількість конвенцій спрямовано на припинення злочинів проти прав людини – це конвенції про заборону геноциду та апартеїду, про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, про заборону рабства і таке інше.

Найбільш важливим у захисті та до-триманні міжнародних стандартів прав та свобод людини є наявність та дієвість міжнародних механізмів їх забезпечення. У тих випадках, коли державний механізм не здатен забезпечити реалізацію прав та свобод людини, міжнародне право передбачає можливість застосування міжнародних механізмів з метою забезпечення та захисту прав та свобод людини [10, с. 116].

Висновки. Отже, європейські стандарти прав та свобод людини закріплюються в міжнародних угодах, конвенціях або пактах, які базуються на всесвітньому досвіді та втілюють сучасні потреби й тенденції соціального прогресу. Основними міжнародними конвенціями, які містять міжнародні стандарти прав та свобод людини, є такі: Загальна Декларація прав людини 1948 р., Пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Хартія економічних прав та обов'язків держав 1974 р., Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р., Європейська соціальна хартія 1961 р.

Комплексну систему забезпечення та захисту прав та свобод людини передбачають відповідні міжнародні пакти, угоди та конвенції, які приймаються як на рівні ООН, так і на рівні регіональних міжнародних організацій. Так, значну кількість конвенцій з прав людини укладено не тільки на універсальному рівні в межах ООН, але й на регіональному рівні в межах таких організацій, як Рада Європи, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Європейський Союз, Організація американських держав, Африканський Союз.

Список використаних джерел

1. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. – М., 1991. – С. 8, 12.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11. Рим 4. X1. 1950. Офіційний переклад // <http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets005.html>.
3. Милн А. Права человека и человеческое многообразие // Международное сотрудничество и права человека. – М., 1989. – С. 37.
4. Ісакович С. Механізм діяльності ООН щодо захисту прав людини // Український часопис прав людини. – 1994. – № 1. – С. 23.
5. Права человека. Учебник для вузов / Ред. Е.А. Лукашева. – М.: НОРМА, 2000. – С. 214–223.
6. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. Частина 1. – К., 1998. – С. 63.
7. Нерсесянц В.С. Права человека в истории политической и правовой мысли (от древности до декларации 1789 г.) // Права человека в истории государства и современном мире. Отв. Ред. Лукашева Е.А. – Ин-т гос. и права АН СССР, 1989. – С. 21 – 29.
8. Хаммарберг Т. Європейські стандарти прав людини та Україна/ Т.Хаммарберг// Право України. – 2010. – С. 19 – 23.
9. Хоменко О. Права людини: суть, зміст та теоретико-методологічне обґрунтування/ О.Хоменко // Наукові праці МАУП. – К., 2011. – С. 75 – 79.
10. Стащенко О. До питання про вдосконалення механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні/ О.Стащенко// Підприємництво, господарство і право. – 2010. – С. 115 – 118.

Мутусханов А.А., Костенко-Костейчук Г.А. Становлення європейських стандартів прав людини

У статті досліджено історію становлення та розвитку європейських стандартів прав людини. Визначено, що європейські стандарти прав та свобод людини закріплюються в міжнародних угодах, конвенціях або пактах. Проаналізовано основні нормативно-правові акти захисту прав людини в європейській регіональній системі.

Ключові слова: захист прав людини, стандарти та гарантії захисту прав людини, європейська регіональна система, Європейський Союз, Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод.

Мутусханов А.А., Костенко-Костейчук А.А. Становление европейских стандартов прав человека

В статье исследована история становления и развития европейских стандартов прав человека. Определено, что европейские стандарты прав и свобод человека закрепляются в международных договорах, конвенциях или пактах. Проанализированы основные нормативно-правовые акты защиты прав человека в европейской региональной системе.

Ключевые слова: защита прав человека, стандарты и гарантии защиты прав человека, европейская региональная система, Европейский союз, Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод.

Mutushanov A.A., Kostenko-Kosteychuk G.A. Establishment of European standards, human rights

The article investigates the history of formation and development of European human rights standards. Determined that the European standardy prav ta cvobod human zakriplyuyuteya in mizhnarodnyx uhodax, konventsiyax abo paktax. The main normatvno acts of human rights in the European regional system.

Keywords: human rights, standards and safeguards human rights, European regional system, the European Union, European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms.